

PRIKAZ KNJIGE

Ratni dnevnici (1942. — 1944.)

KAJA/KATARINA GARIBOVIĆ-LALOVIĆ, PERO LALOVIĆ
Zagreb: Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske, Vijeće
crnogorske nacionalne manjine u Zagrebu i Skener studio
d.o.o., 2018, str. 488

U knjizi *Sedma banijska divizija*, zborniku radova posvećenih “dvadesetpetogodišnjici divizije, njenim borcima i narodu Banije”, objavljenoj 1967., publicirana su sjećanja i dokumenti o jednoj od najznačajnijih partizanskih ratnih jedinica u NOP-u 1941 — 1945. Glavni sudionici povijesnog puta divizije iznijeli su autentična svjedočenja o ratnim događanjima na Baniji i o Banijcima i njihovom sudjelovanju u ustanku 1941., formiranju VII. banijske divizije, njezinom ratovanju u sastavu Operativne grupe Vrhovnog štaba NOVJ u povijesnim bitkama u IV. i V. neprijateljskoj ofenzivi, na Neretvi i Sutjesci, pa sve do završetka rata 1945. u slovenskoj Ajdovščini. Među 800 stranica zbornika našao se i jedan manji prilog Kaje Lalović, IZ KAJINOG DNEVNIKA.¹ Trebalo je proći više od 50 godina da se pojavi cjeloviti dnevnik Katarine/Kaje Garibović Lalović. Uz njezin objavljen je i dnevnik njezina ratnog druga i kasnijeg supruga Pere Lalovića, koji je također dio svog ratnog puta proveo u VII. diviziji. Njegovi zapisi odnose se uglavnom na 1944. kada je boravio u Moslavini i Slavoniju. Izdavanje dnevnika moramo ponajprije zahvaliti Dragutinu Laloviću, uredniku i redaktoru izdanja, dugogodišnjem profesoru na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu, sinu Kaje i Pere Lalović.

/

Kada su partizanske knjige postale prava rijetkost i kada se pomisli da je već sve rečeno ili ono što nije rečeno nije ni važno, uvijek se pojavi nešto novo, nepoznato, autentično, dramatično. Tako je s ovim ratnim dnevnicima Kaje

1 *Sedma banijska divizija* (ur. Branko Borojević, Dušan Jandrić, Zdravko Kolar, Ivan Rešetić), Vojnoizdavački zavod, Beograd 1967., str. 629–631.

Garibović i Pere Lalovića! Neponovljiva su to svjedočenja o danas teško shvatljivim događanjima, o ljudima i kraju koji nestaje, o kome se i uspomene gase. Kroničari, autori ratnih dnevnika, bili su tada mladi ljudi, koji su se zajedno s mnogim drugim mladim ljudima – temeljnom bazom NOP-a i revolucije – davali sve od sebe. Naravno, zadivljujuće je da su Kaja Garibović i Pero Lalović, u uvjetima teških borbi, neposredne životne ugroženosti, gladi, smrzavanja i bolesti imali snage da gotovo svaki dan zabilježe glavne događaje.

O čemu govore njihovi dnevnik? Prije svega imamo dokumentarno svjedočenje o borbenom putu VII. divizije. Od kada su Kaja i Pero postali borci njezine VII. brigade, od jeseni 1942. do njihova odlaska u travnju odnosno listopadu 1944, brigada je gotovo svaki dan bila u nekom borbenom rasporedu. Kaja je zabilježila najteže trenutke u povijesti divizije – bitke na Neretvi i Sutjesci. Koncizno, ali dramatično opisuje prelazak preko rijeke Sutjeske 9/10. lipnja 1943., izlazak iz njemačkog obruča i praktički spas divizije:

“Tamnim uskim lancem kreće se polako naša duga kolona. Vezu održavamo čestim dozivanjima ili kretanjem u dug lanac, ruku pod ruku. Granate prebacuju preko nas. Na levom boku čuje se vatra. Približava se zora. Naši ljudi zaostaju. Da bismo ih podigli i pokrenuli upotrebljavamo i vojnička sredstva.”

Pa dalje... “Avioni usporavaju kretanje, prilagođavajući se našem pokretu, kao i artiljerija sa dominirajućih čuka, koja ima precizne podatke o putu kojim idemo. Nailazimo na njene žrtve, drugove Crnogorce, čiji se bataljon nalazi na Tisovom brdu iznad reke. Na svakih sto metara nailazimo na iskasapljenog konja ili mrtvog druga. Prizor je jeziv.” (str. 141).

Drugo, svjedočenje je ovo o velikom, biblijskom, stradanju. Ljudi su ginuli u borbi, u mučkim napadima neprijatelja, od bolesti, prije svega tifusa, od gladi, slabosti i iznemoglosti. Poznati su podaci o gubicima VII. divizije u IV. i V. neprijateljskoj ofanzivi. Kaja o tome svjedoči s krajnjim bolom i pijetetom. Samo na Neretvi poginulo je oko 800 boraca, a isto tako je iz stroja izbačeno još 800 boraca. Ukupni gubici Banijaca bili su oko veći od 3.000 boraca. Divizija se na Baniju vratila 2.9.1943. s oko 700 boraca. Kajin dnevnik vjerno svjedoči o tim patnjama i žrtvama.

Treće, u središtu Kajinog i Perinog diskursa su narodni borci – neustrašivi mladići, vojni rukovodioci izrasli u borbi, koji se hrabro bore i ginu. Njihova je pogibija – više od tragedije! Kaja teško proživljava smrt najbližih suboraca: opisuje gubitak Živka Bronzića, komandanta bataljona, Miloša Žice, zamjenik komesara brigade, legendarnog Nine Marakovića, komandanta VII. brigade i

mnogih drugih. Pero piše o smrti Nikole Demonje, slavnog komandanta XII. slavonske divizije. O njegovoj sahrani piše:

“Deset govornika, deset naših prvaka oprostilo se u ime vojske i naroda sa svojim najmilijim drugom. Jecanje i suze vojske i naroda spajaju se u silnu gorčinu koja nam steže srce a ruke dižu na pretnju za osvetom za palim junakom”. (str. 378)

Četvrto, dnevnici ukazuje na svu kompleksnost rata: nije ovdje riječ samo o vojno-političkim aspektima, o bitkama s vojnički nadmoćnim neprijateljima, o njegovim izdajničkim satelitima. Kajin dnevnik bilježi jedno od najtežih pitanja divizije: kako se prehraniti, kako izbjeći stalnog pratioca – glad. Kaja piše 24.4.1943.: “Pitanje hrane zauzima glavno mjesto.” Ponekad se mora postupati i izvan partizanskih pravila: prema Kajinim riječima da VII. divizija nije posegnula, a to potvrđuje i komandant divizije Pavle Jakšić u svojim memoarima,² za mjerama nasilne rekvizicije ne bi se preživjela.

Peto, dnevnici registriraju i greške, nepravilnosti i promašaje! Ne prašta se za izdaju, pljačku i sl. No, ne zadržavaju se samo na njima, nužda partizane tjera i na neželjene i nepopularne mjere. Tako Kaja piše:

- 28.2.1943. Prvi bataljon “U Štabu nema potpunog jedinstva”. “Pojavljuje se slučaj pljačke.” (str. 71)
- 25.3.1943. “Danas je u Prvom i Trećem bataljonu streljan po jedan drug zbog pljačke.” (str. 93)
- 6.5.1943. “Po naređenju, pali se Kalinovik.” (Zbog podrške četnicima, nap. a.) “Pale se i posljednje kuće... Razume se, nije to redovan slučaj.” (str. 111)
- 4.7.1943. “Četvrti bataljon II. dalmatinske drži vezu s nama. Javlja nam o sukobu s četničkom grupom. Za kaznu, zbog 7 ubijenih drugova, selo je kažnjeno konfiskacijom i zatim spaljeno.” (str. 111)

Pero s gorčinom piše o teškim i nepotrebnim gubicima koje su partizani pretrpjeli 6.7.1944. zbog loše pripremljenog napada na Ludbreg:

“Neuspjeh, strašan neuspjeh. Umorni i kroz žicu iscjepani borci vraćaju se i prete krvnicima da ćemo im se osvetiti. Tako se svi osjećamo, a fizički umor je uvećan bolom zbog neuspjeha i velikih gubitaka. Preko 100 mrtvih i još više ranjenih.” (str. 348)

Šesto, jedna važna tema prožima dnevnike – Perin i Kajin politički rad. Kaja je član Politodjela VII. brigade a Pero zamjenik komesara brigade. Čitajući

2 Pavle Jakšić, *Nad uspomenu* I, Rad, Beograd, 1990., str. 378.

dnevnik čovjek se začudi koliko se pažnje posvećivalo političkom radu – prorađivanju različitih materijala, od *Historije SKP (b)* i *Pitanja lenjinizma* do Molotovljevog govora. Dnevno su se održavali različiti sastanci, štabni, partijski, skojevski kao i oni posvećeni moralno-političkom radu. Redovito se raspravljalo o pojedinim akcijama, s naglaskom na famoznoj “kritici” i “samokritici”. Nije to bilo uvijek lako i uspješno.

Perina razmišljanja i opredjeljenja su u temeljnim segmentima podudarna s Kajinim. Vjera u ciljeve, u opravdanost borbe. Uvjerenost u pobjedu: u tome ključnu ulogu imaju sssr i Staljin, nepobjediva Crvena armija. Dana 25.9.1944. Pero ulazi u oslobođenu Tuzlu. Susreće se s nekim starim drugovima u štabu III. korpusa.

“Susret je bio pun obostrane radosti i neizrecivog zadovoljstva, uz bratski i drugarski zagrljaj. Pijemo rusku rakiju. Jedemo rusku salamu. Pušimo ruske cigarete. O, kakvo oduševljenje, o, koliko sreće!” (str. 391)

Tek u jednom detalju je vidljivo da stvarnost nije isto što i njezina idealizacija: Pero ističe (zapis 24.10.1944) problem s Crvenoarmejcima. Opisuje kako je išao do štaba ruskog puka i kaže: “Razgovarali smo o pijanstvu njihovih vojnika i sinočnim postupcima na priredbi.” (str. 412)

Sedmo, o sebi kroničari malo govore – tu i tamo nešto kažu o svojim osjećanjima i problemima. Nema se vremena i prostora za sebe – u prvom planu su suborci, borba i Revolucija. Nevjerojatna je Kajina predanost i požrtvornost: – 2.12.1942. “Glava mi klonula, noge klecaju, ali posao ne smije zastati.” (str. 27)

Najviše cijeni drugarstvo:

– 7.2.1943. “Želim da sam među partizanima. Zato odlazim u 2. četu, gde provodim vreme sve do uveče u najlepšem raspoloženju. Osećam se vrlo srećnom. Neograničenom ljubavlju volim svoje drugove.” (str. 53)

Kajina sugestivnost, otvorenost i drugarstvo svakako su poticali te mlade ljude, gotovo u većini seljake, 90 posto Srbe, da prihvate ne samo neke vrijednosti nego i političku platformu NOB-a: obnovu Jugoslavije kao nacionalne zajednice ravnopravnih naroda te izgradnju zemlje, u kojoj će biti izvršene duboke političke i socijalne promjene.

Pero s oduševljenjem prati uspjehe partizanskih snaga kao i napredovanje antihitlerovske koalicije, posebno Sovjeta i Crvene armije. Lijepo govori o rukovodećim drugovima – “Komesar Šibl i zamjenik komandanta Šime Balen. Divni drugovi.” (str. 298). O Rankoviću: “Marka sam vidio prvi put. Divan je to drug. Ostavlja snažan utisak.” (str. 323)

Posebnu ljubav Kaje Garibović iskazala je prema Baniji, riječima koje je zapisala u rodnoj Mačvi u siječnju 1945. godine.

“O, draga Banijo, koliku ljubav gajim prema tebi. Više te volim nego Mačvu, u kojoj sam rođena.... A Banija! Za nju su mi vezane najljepše uspomene...” (str. 238)

Pero odaje priznanje Moslavini, tom lijepom i bogatom kraju, njezinim radnim i vrijednim ljudima, listom privrženim NOP-u. U Slavoniji već ima razlike: uspoređuje neka sela koja nisu ni osjetila rat s onima na oslobođenom području i pita se (zapis 14.5.1944):

“Pa zar da sutra onaj slobodarski narod, koji krvari tri godine, ima isto mjesto u velikoj zajedničkoj oslobođenoj domovini sa ovim špekulantima i saboterima.” (str. 319)

/

Čitajući ovo inspirativno i dragocjeno štivo, čovjek se pita je li ovo samo obiteljska priča, namijenjena tek prijateljima i posljednjim privrženicima vremena i ideja NOP-a. Ima li danas mjesta za ove teme u široj kulturi sjećanja? Teško je odgovoriti na to pitanje!

Knjiga je svakako relevantna kao prvoklasan povijesni izvor za partizanski antifašistički pokret u Drugom svjetskom ratu. Na tom tragu donosi važne činjenice za monografiju o Sedmoj banijskoj udarnoj diviziji, koja bi tematizirala njezine vojničke podvige, posebno onaj na Neretvi u obrani Operativne grupe Vrhovnog štaba, ali i silna pregnuća, žrtve i stradanja.

I još jedna bitna tema: od 1990-ih došlo je do masovnog brisanja svega što vuče na NOP i banijske, slavonske i moslavačke partizane: uništen je Spomen doma na partizanskoj Šamarici, miniran Bakićev spomenik u Kamenskoj u Slavoniji, izbrisana su imena ulica, skinute brojne biste, gotovo sve što podsjeća na partizane... I to u državi koja se u preambuli svog Ustava poziva na antifašistički pokret i ZAVNOH! Saveznici velike antihitlerovske koalicije, pobjednici nad fašizmom, najvećim zlom u ljudskoj povijesti, hrvatski i jugoslavenski partizani, to svakako nisu zaslužili. Demokratska, europska Hrvatska mora ispraviti pogreške ... To dugujemo i ljudima kao što su bili Kaja Garibović i Pero Lalović!

/

Nažalost priređivačima knjige potkrale su se i neke tehničke pogreške (pogrešna imena osoba i toponima, tipfeleri...). Svakako bi ih valjalo ispraviti. Uz to bilo bi dobro dati i kratke natuknice o nekim ljudima i događajima, kako bi obogatilo ovo iznimno izdanje. Korisno bi bilo i kazalo imena. To bi se moglo riješiti kvalitetnim digitalnim izdanjem.

Ilija Ranić